

Aristoteles 'te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri

Caner ÇİÇEKDAĞI

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Özet

Bu makalede Aristoteles'in mantıktan ne anladığı ve mantığın konusu ile temel akıl yürütme biçimlerinin ona göre neler olduğu kısa bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda mantık konusunda çeşitli uzmanların eserlerinin yanı sıra bir klasik eser olan Kneale-Kneale'in "The Development of Logic" (Mantığın Gelişimi) adlı çalışması esas alınmış ve Türkçeye çevrilerek yararlanılmıştır. Aristoteles için mantık bir araç, bilimlere yönelik bir hazırlık niteliğindedir. Temel konusu kavramlar, önermeler ve kıyastır. Kıyas, akıl yürütme biçimlerinden apodeiktik olana karşılık gelir ama diyalektik ve eristik-sofistik akıl yürütmeler de tümdengelimsektir. Aristoteles kanıtlayıcı ve zorunlu olan akıl yürütmeyi apodeiktik olanda bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıl yürütme, apodeiktik, Aristoteles, diyalektik, eristik, kıyas, mantık, sofistlik

The Concept of Logic and Basic Forms of Reasoning in Aristotle

Asst. Prof. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI

Artvin Çoruh University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy

Abstract

This article describes how to understand the logic of Aristotle and which form the basic reasoning with the subject of logic has attempted to present a brief on what is happening accordingly. In this sense, a classic work, as well as the works of various experts in logic, Kneale-Kneale's "The Development of Logic" has been working mainly been used and translated into Turkish. Logic means for Aristotle, is a preparatory for science. Its main subjects are of concepts, of propositions and of syllogism. Syllogism corresponds to apodictic reasoning but dialectical reasoning and eristic-sophistic reasoning are also deductive reasoning like apodictic. Aristotle accepts that necessary reasoning is the apodictic.

Keywords: Apodictic, Aristotle, dialectic, eristic, logic, reasoning, sophistic, syllogism

Giriş

Günümüz anlamındaki mantığın Antik Grek'te başladığı, Ortaçağ'da İslam ve Avrupa coğrafyasında klasikleşen bir mantığa ve Rönesans sonrası düşünürler vasıtasıyla da 19. ve 20. yüzyılda matematiksel mantığa doğru geliştiği görülmektedir. Ortaçağ'da birkaç kez mantık bilimine ait bu bilgi birikimi kısmen kaybolmuş ve yeniden ortaya çıkarılmıştır. Günümüzdeki mantık çalışmalarında bu çizgide oluşmuş olan Batı geleneği devam etmektedir. Bununla birlikte Doğu'da, Çin ve Hint'te başka mantıklar da ortaya çıkmış ve kendi çizgilerinde bir yol izlemişlerdir ama bugün mantık tıpkı diğer bilimler gibi evrensel bir yapıdadır.

Bocheński (1902-1995) *Ancient Formal Logic (Antik Formel Mantık)* adlı eserinde uzmanların felsefe tarihi konusunda araştırma yaparken Aristoteles ve Thomas Aquinas'ın açık öğretilerine rağmen genellikle mantık tarihini görmezden geldiklerini belirtmektedir (1951, 4). Ona göre mantığa ait birikim Antikçağ ve Ortaçağ düşünürlerince oluşturulmuş ve Aristoteles'i tamamlamış olan Grek, Suriyeli, Arap, Yahudi ve Latin Ortaçağ mantıkçıları tarafından pek bilinmemiş ancak bunların önemi sonradan anlaşılmıştır. Bu anlamda örneğin Albertus Magnus (MS 1200-1280), zor bir yapısı olan Aristotelesçi kiplik mantığını çok iyi anlamış ve açıklamıştır.

Bocheński mantığın modern tarihinin ise 19. yüzyılda başladığını ancak bu dönemde de iki nedenden ötürü olumsuz koşullar içinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bir yandan Kant'ın, Aristoteles'ten sonra formel mantığın bittiği iddiası üzerine mantığın tarihinin değil, Aristoteles'in eskimiş bilgilerinin tarihi olduğu anlayışı yer alırken, öte yandan da bu dönemde mantıkçıların "mantık"tan anladığı genellikle metodoloji, epistemoloji ve ontoloji olmuştur. Bu nedenle, Bocheński mantık tarihinde Robert Adamson'un bir mantıkçı olarak Kant'a on altı sayfa ayırırken Aristoteles'ten Bacon'a dek olan döneme sadece beş sayfa ayırdığından bahsetmektedir (1951, 5). Oysa ona göre Kant bir mantıkçı değilken Megaralılar ve Stoalılar mantık tarihinin büyük düşünürleridir.

Bu anlamda Mates, Antik dönem Stoa mantıkçılarının yapmış olduğu çalışmaların önemine ilk kez dikkat çekenin Lukasiwicz olduğunu ve onun Aristoteles mantığı ile Stoa mantığı arasında kökenden bir farklılık bulunduğuna işaret ettiğini aktarmaktadır (1961, 2). Bu fark iki şekilde olup ilki Aristoteles mantığı bir sınıflar (kavramlar) mantığıyken Stoa mantığı bir önermeler mantığı şeklindedir. İkincisi ise Aristoteles mantığı bir doğru matrisler kuramı görünümündeyken Stoa mantığının bir çıkarım şemaları mantığı görünümünde olmasıdır. Ayrıca Stoalılar tüm önerme eklemlerine doğruluk fonksiyonu kurallarını uygulamışlar, koşullu akıl yürütmeleri belirleyerek bir tür çıkarım şeması hesaplama tekniği geliştirmişlerdir. Mates haklı olarak Prantl, Zeller gibi "sıradan" yazarların Stoalılar hak etmedikleri bir biçimde ve yanlış niteleyerek Ortaçağ mantıkçılarına onların bu başarısını teslim etmekle eleştirmiştir (1961, 3). Bocheński de Carl Prantl'ı eleştirerek Kantçı bir bakış açısıyla formel mantığı pek anlamadan yanlış şekilde bir mantık tarihi yazdığını belirtmektedir. Ona göre Prantl mantık tarihine ahlak dersi vermek amacıyla yaklaşan bir tutum sergileyerek Stoalılar ve Skolastiğe karşı olumsuz yaklaşmış, yanlışlar ve karalamalarla dolu bir yorum getirmiştir (1951, 5).

Bocheński'ye göre bu alanda en yeni araştırmalar 1896 yılında Peirce'in Megaralılara ait olan içermelerin (*implication*) doğruluk değerlerini açığa çıkarmasıyla başlamıştır. 1904'de G. Vailati'nin Platon ve Euclides teoremlerini, 1908'de A. Rüstow'un "Yalancı Paradoksu"nu ve 1927'de Lukasiwicz'in Aristoteles kıyası (tasım, sillojizm) ile Stoacı akıl yürütmelerin mantıksal yapısını yeniden ele alması ilk önemli adımlar olmuştur. Hemen sonrasında H. Scholz ve Lukasiwicz tarafından yazılan *Mantık Tarihi* eserleri bu alanda devrimsel bir gelişme olmuştur. Daha sonrasında Antik dönem ve Stoa mantığı gibi çeşitli alanlarda J. Salamucha, Martha Hurst, B. Mates ve Fr. Solmsen gibi uzmanlar 1930 ve 1940'larda çeşitli

çalışmalar yayımlamışlardır. Ona göre W. D. Ross'un *Analitikler* üzerine mükemmel yorumu bunun üzerine gelmiştir (1951, 6-7).

Gerçekten de Bocheński'nin iddialarına katılmamak mümkün değildir, çünkü mantığın felsefenin içinde genellikle unutulmuş bir alan olduğu, önemli çalışmalar yapmış olan birçok mantıkçının doğal olarak Aristoteles'in mantığının ve felsefesinin gölgesinde kaldığı bir realitedir. Elbette Aristoteles'in büyüklüğünün bunda büyük bir payı vardır ancak mantık da onun kurduğu haliyle kalmayıp birçok diğer mantıkçının katkısıyla gelişmiş ve evrime uğramıştır.

Mantık kavramı ve mantığın konusu

Aristoteles "mantıksal" terimi olarak *ek ton keimenon* (*εκ των κειμένων*, öncüllerden çıkan) ya da *analutikos* (*αναλυτικός*, analitik) kavramlarını kullanırken, *logikos* (*λογικός*) yani "mantıksal" kavramını genellikle "diyalektik" (olasılıklı) anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Mantık'ın bir bilim olarak Aristoteles'in bilimler sisteminde hiç yeri bulunmamış, onu daha çok bir araç olarak görmüş, bilimlere girmeden önce öğrenilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ama Bocheński'ye göre bu Aristoteles'in mantığı kuramsal bir disiplin olarak görmediği anlamına gelmemektedir. Çünkü pratik bir fayda sağlamayacak mantıksal problemler için fazlasıyla uğraş vermiştir (1951, 25).

Aristoteles mantıktan ne beklediğini belirlemiş ve mantık eserlerinin temel konusu da örneklediği önermelerde açığa çıkmıştır. Buna göre akıl yürütmeler, kanıtlama ve kıyas temel konular olarak görünmektedir.

Bocheński mantığın asıl konusunun kıyas olduğunu ve bunun eserlerinde iki kez *logos* (*λόγος*) şeklinde tanımlandığını belirtmektedir. Bunun da elde bulunanlardan zorunlu olarak farklı bir şey çıkarmak olarak anlaşıldığını ve aslında tümdengelim (*deduction*) tanımı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu durumda Aristoteles tarafından kıyasın kesin bir tanımlanma çabası bulunmamakta, *logos* konuşma ile eş anlamlı olup düşüncenin eğitimi, sözel bir düşünme veya düşüncenin nesnel bir yapısı anlamına gelmektedir (1951, 25). Aristoteles bununla ilgili olarak *İkinci Analitikler*'de kanıtlamanın ruhtaki şeylerle ilgili olup kelimelerle ilgili olmadığını söylemekte ama *Yorum Üzerine* ve *Topikler*'de ise dildeki kelimelerin yapısını vermektedir. Bu ikinci eserlerinde, konuşmada bir şeyi olumlarken altta yatan yasalarla "zihnin yargıları"na ait yasaların benzer olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle Bocheński Aristoteles mantığının öncelikle doğru düşünmeyi sonrasında doğru konuşmayı ele aldığını düşünmektedir (1951, 26).

Yine Bocheński'ye göre Aristoteles mantığı onun felsefesinden, varlık anlayışından kaynaklanmakta, tikellerin onun felsefesinde merkezde olması sonucu bir yöntem olarak tümevarım da önemli bir rol oynamaktadır. *Organon*'da bir tümevarım kuramı söz konusu olup Grekçe *epagoge* (*επαγωγή*) sözcüğüyle ifade edilmektedir. Aristoteles'e göre tüm bilgiler kıyas yoluyla (*συλλογισμός*, *sullogismos*, tümdengelim anlamında) veya *epagoge* yoluyla elde edilmektedir ve bu da tikellerden (*καθ'εκάστα*, *kath'ekasta*) tümellere (*το κάθολον*, *to katholou*) giden bir yoldur (1951, 26).

Topikler'de kıyası, *apodeiktikos* (*αποδεικτικός*, kanıtlayıcı), *diyalektikos* (*διαλεκτικός*, olasılıklı) ve *eristikos* (*εριστικός*, yanıltıcı) olarak üçe ayırmıştır. Bu üçü arasındaki fark öncüllerin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre kanıtlamanın öncülü zorunlu, doğru ve sonuca göre önseldir. Ama diyalektik kıyas sadece olasılıklı ve eristik/sofistik kıyas ise hatalı sonuçlar vermekte, biçimsel olarak da yanlış olabilmektedir. Ona göre bir kanıtlama öznenin tanımı aracılığıyla kanıtlamayı gerçekleştirmekte ve bunu da öznedeki bulunan bir özellikle yapmaktadır. Filozof kategorik kıyasın (kipliksiz olmayan kıyas) yararlı ve başarıya ulaştırıcı tek araç olduğunu düşünmektedir (Bocheński, 1951, 27).

Kneale-Kneale Aristoteles'in *Organon*'u yazmasından önce de Grek filozoflarının geçerli çıkarımların ilkelerini tartıştığını, insanların günlük hayatlarında kurallarını belirlemeden çıkarımlar yaptığını ve başkalarının yaptığı çıkarımları hatalı olduğu gerekçesiyle eleştirdiklerini belirtmekte ve mantığın işte böylesi geçerli çıkarımların kurallarıyla ve kalıplarıyla ilgili bir bilim olarak ortaya çıktığını eklemektedir (1988, 1).

Elbette mantık sadece geçerli akıl yürütmeleri değil çıkarım veya akıl yürütmelerdeki geçerlilik ilkelerini de ele almaktadır. Her konuşma şekli mantığın ilgisini çekmemektedir. Örneğin edebi konuşmalar veya hikâye anlatımı yeterli akıl yürütme koşullarını taşımamaktadır. İçinde kanıtlamaların yer aldığı konuşmalar veya araştırmalar mantığa konu olmuştur çünkü bir önermeyi kanıtlamak onu doğru öncüllerden geçerli bir biçimde çıkarmaktır. Kanıtlamanın temel koşulları doğru öncüller veya başlangıç noktaları ile geçerli durumda olan akıl yürütmelerdir. Kneale-Kneale de Bocheński gibi Aristoteles'in *Topikler* ve *Birinci Analitikler*'de *apodeiktik* ve diyalektik düşünme arasında net bir ayrım yaptığını söyleyerek tekrarlamaktadır (1988, 1). Aristoteles'in bu eserlerinde kanıtlayıcı ve diyalektik akıl yürütme arasındaki ayrımları gösterdiğini ve bu akıl yürütme tiplerinin öncüllerindeki önermelerin bu ayırmda rol oynadığını belirtmiştir. Buna göre kanıtlayıcı bir öncül, kanıtlamayı yapan kişinin kendi iddiasını geliştirmesiyle oluşmaktadır. Aristoteles bunu *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de didaktik (öğretici) akıl yürütme olarak adlandırmaktadır. Öte yandan olasılıklı bir yapıda olan diyalektik bir öncül akıl yürütmenin lehine olacak şekilde tartışmaya yerleştirilmiştir. Mantıksal bakış açısından önemli olan nokta, kanıtlayıcı öncül doğru ve zorunluken diyalektik öncülün böyle olmamasıdır. Kanıtlamada doğru öncüllerden doğru ve zorunlu bir sonuca ulaşılmakta yani bir kanıtlama yapılmaktadır. Diyalektik akıl yürütmede ise öncüllerin doğru olup olmadığı bilinmediği için sonuç doğru olmasına rağmen zorunlu değildir. Yani diyalektik yolla ulaşılan doğruluk dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir. Eristik/sofistik akıl yürütmeler ise zaten yanıltıcı ve çelişkili bir yapıda olduğu için bunların arasında en zayıf olanıdır (1988, 2).

Apodeiktik akıl yürütme

Kneale-Kneale'e göre *apodeiktik* kanıtlama üç tip konuşma şekliyle ilgilidir. Buna göre ilk olarak geometri alanındaki kanıtlamada soyut *a priori* doğruların, ikinci olarak metafizik alanında evrenin yapısıyla ilgili çok genel önermelerin ve üçüncü olarak günlük hayattaki olumsal önermelerin yer aldığını söylemekte, bunlardan da sadece geometrinin, Aristoteles'in kanıtlayıcı akıl yürütme arayışına cevap verebildiğini iddia etmektedir.

Kanıtlamanın geometriyle ilişkisinde tarihsel açıdan Mısırlıların geometrik doğruları (piramidin hacmi) empirik yollardan keşfettikleri bilinmektedir. Geometrinin anlamı "yeryüzü ölçümü" olup Grekler bu bilimle tanıştıklarında geometriyi empirik amaçlar yerine kanıtlayıcı *a priori* bir bilim olarak kullanmışlardır. Thales'in geometrideki teoremi buna bir ilk örnek oluşturmaktadır ancak sistematik bilimsel çalışmalar Pythagorasçı okul tarafından başlatılmıştır.

Tarihsel olarak geometri, bilginin bu şekilde sunulmuş olan ilk türünü oluşturmakta ve Greklerden bu yana da tümdengelimsel bir sistem inşa etmenin örneği olarak kabul edilmektedir. Kneale-Kneale bu nedenle Spinoza'nın eserinin adının *Ethica More Geometrico Demonstrata* (*Geometrik Kanıtlamayla Oluşturulmuş Etik*) olduğuna dikkat çekmektedir. Pythagoras ve takipçileri açısından bu yöntem şüphe götürmez en sağlam yol olarak kabul edilmiştir.

Euclides'in (MÖ 300 civarı) *Elementler* kitabından önceki geometri çalışmalarının tümü elde mevcut olmadığından Greklerin kanıtlamaya ilişkin bilgileri tam olarak elde bulunmamakta ancak Platon ve Aristoteles'in eserlerinden bazı bilgiler çıkarılabilmektedir. Kneale-Kneale Aristoteles'in öğrencisi Eudemos'un yazdığı bir geometri tarihinin, Proclus'un (MS 412-485) Euclides üzerine yazdığı bir yorumda bulunduğunu, bunların tümdengelimsel sistemi Pythagorasçı okulun ve Platon Akademisi'nin de bildiğinin bir göstergesi olabileceğini düşünmektedir (1988, 5).

Mantıksal anlamda ilk olarak genel önermeler önemlidir çünkü bu tip önermeler şeylerin “türleri” ile ilgilidir. Geometride bireylerle ilgilenilmemekte, örneğin belli bir “AB doğrusu”ndan söz edildiğinde bile bu, tüm buna benzer doğrular için söz konusu edilmektedir. İkinci olarak da tümel önermeler (bir türün tümünü kapsayan genel önermeler) arasında zorunlu olarak doğru olanlar mantığın dikkatini çekmektedir. Çünkü Grek tarzında geometri yapıldığında doğası gereği doğru olması gereken tümel önermelerle doğruluğu gerçekleşmiş önermeler arasında bir ayırım yapılmakta ve geometriye ait tümel önermelerin tamamının birinci tip olduğu kabul edilmektedir. Elbette Greklerin geometride birdenbire böyle bir sonuca ulaştıkları söylenememektedir ve Aristoteles’in böyle bir noktaya gelmesi için çaba harcaması gerekmiştir. Üçüncü olarak, zorunlu doğru olan tümel önermelerin tanımlarına özel bir dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Kneale-Kneale bu yüzden Grek mantığında geometriyi büyük oranda bir tündengelimsel sistem olarak sunma eğilimi olduğunu düşünmektedir (1988, 6). Ancak Windelband tündengelimin en son, en genel, en yukardaki öncülünün kanıtlanamaz, çıkarılamaz bir yapıda olduğuna, bu nedenle bütün tündengelimlerde bir ilk olana, bir ilk başlangıca ihtiyaç duyulduğuna ama bu ilk olanların da açıklanamaz bir yapıya sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Windelband, 1901, 136). Aristoteles bu nedenle bilimin *apodeiktikos* yani kanıtlama ve açıklama işleminin sınırlı olduğunu, kanıtlamanın temellerinin kanıtlanamaz olduğunu ve açıklamaya ait en son nedenlerin açıklanamaz olduğunu düşünmektedir. Bu kanıtlanamaz ve açıklanamaz temeller üzerine düşünmek ise ona göre diyalektiktir (1901, 137).

Açıklanamaz bu temelleri araştırma süreci algılanmış tikellerden ve genel kanılardan başlamakta ve sonunda bu başlangıçtaki tikeller kanıtlanmış ve açıklanmış olmaktadır. Bu süreç tündengelimin tam tersi bir yol izleyen *epagoge* (*επαγωγή*) yani tümevarımdır. Bundan sonraki süreç olan tündengelim genelden tikeli çıkararak kanıtlama ve açıklama yaparken baştaki süreç olan tümevarım tikelden genele doğru araştırma ve deney yapmaktadır. Bu anlamda Aristoteles’e göre sadece tamamlanmış bir bilim *apodeiktikostur*. Oysa tamamlanmamış sıradan bir bilim içyapısında barındırdığı bu süreç nedeniyle tümevarımsaldır. Sonuçta Windelband, Aristoteles’in tündengelim ve açıklamanın en genel kavramlarının tümevarım yoluyla bulunduğu düşüncesini onayladığının anlaşıldığını belirtmektedir (1901, 138).

Diyalektik akıl yürütme

Kneale-Kneale Grek mantığının karakterini sadece *apodeiktikos* ile açıklamanın eksik bir yaklaşım olacağını çünkü Aristoteles’in kıyası ele alırken kanıtlamanın yanı sıra diyalektik akıl yürütmeleri de bunun içine dâhil ettiğini belirtmektedir (1988, 7). *Diyalektikos* sözcüğü felsefenin ilk dönemlerinde birçok farklı anlama gelmiştir. Aristoteles’in kullanımıyla *analitikos* sözcüğü onun mantık eserlerinin ana konusundan çok bu eserlerin kendisini ifade etmektedir. Mantık sözcüğü ise modern anlamına MS 3. yüzyılda yaşamış bir Aristoteles yorumcusu olan Alexander of Aphrodisias’tan sonra kavuşmuştur.

Bu terimlere bakıldığında diyalektiğin en baştaki anlamının metafizikteki bir akıl yürütmenin adı olduğu görülmektedir. *diyalegestai* sözcüğü “tartışmak” anlamına gelen Grekçe bir sözcük olup, diyalektik bundan türemiştir. *Birinci Analitikler*’de Aristoteles’e göre diyalektik bir öncül, bir tartışmacının kendi akıl yürütmesinde keyfi olarak seçtiği bir öncüdür. Platon’un diyaloglarında bu amaçla kurulmuş birçok akıl yürütme yöntemi vardır. Örneğin *Theaitetos* diyalogunda Theaitetos “Bilgi akıldır.” demekte ve Sokrates de bu öncülden yola çıkarak Theaitetos’u bu öncülü bırakmaya zorlamaktadır. Aynı şey Platon’un orta dönem diyaloglarında daha fazla anlam yüklenerek diyalektik örneği olarak belirtmektedir. Burada önerme örnekleri kendilerinden sonuçlar elde edilen bir yapıda olup hipotez (*υπόθεσις*, *hypothesis*) olarak adlandırılmaktadır. Bir sonuç eğer kabul edilemez bir yapıdaysa türetilen hipotez reddedilmek zorundadır. Bu yöntem sadece olumsuz sonuçlara götürdüğü için akıl yürütmenin mantıksal yapısı “p ise q’dur; q değildir; o halde p değildir” şeklinde işlemektedir. Daha sonraki Latin mantıkçıları bu tip çıkarımlara *modus tollens* adını vermiş

olup, günümüzde çıkarımın sembolik ifadesi “ $p \rightarrow q, \sim q \therefore \sim p$ ” şeklinde de gösterilebilmektedir. Bu, standart bir çürütme (*ἐλεγχος*, *elegkhos*) şeklinde akıl yürütme olup sadece Platon’un Sokratik diyaloglarında uygulanmamış, Kneale-Kneale’a göre Elealı Zenon tarafından metafizik akıl yürütmelerde saçmaya indirgeme (*reductio ad impossibile*) şeklinde kullanılmış ve Platon, *Parmenides* diyalogunda, Zenon’un Parmenides’in monizmini savunurken plüralizmin saçma oluşunu göstermesini bu akıl yürütmeye örnek olarak vermiştir (Kneale-Kneale, 1988, 7). İşte bu nedenle Aristoteles’in, Diogenes Laertius ve Sekstus Empirikus’un da aktarmış olduğu göndermesine göre, Zenon diyalektiğin bulucusudur (Laertios, 2007, 400).

Her durumda Aristoteles’in söylediğine göre Zenon metafizikte saçmaya indirgeme yöntemini kullanmayı keşfetmiştir ve bunu da Pythagorasçı matematiğin kullanımından buraya aktarmıştır. Çünkü Pythagorasçılar bir karenin kenarıyla köşegeninin karşılaştırılmayacağını keşfetmiş ($\sqrt{2}$ ’nin irrasyonel oluşu) ve Euclides’in metinlerindeki ara değerleri de göz önüne alarak bu önermenin kanıtlanmasını (ispatı) saçmaya indirgemeyle (*ἀπαγωγή*, *apagoge*) bulmuşlardır (Kneale-Kneale, 1988, 8). Aristoteles de standart bir örnek olmasına rağmen bu teoremi bu tip sonuçlar çıkarmak için kullanmıştır.

Zenon tarafından oluşturulan bu çıkarım yöntemi Megaralı Euclides tarafından da uygulanmıştır. Megara Okulu’nun üyeleri “Diyalektikçiler” olarak adlandırılmıştır ve Euclides’in bizzat kendisi kanıtlamaları öncüllerini değil sonucunu çürüterek eleştirmiş ve bu sonuçların saçmalığını ortaya koymuştur. Kneale-Kneale, Euclides’in bu yaptığıyla Sokrates’in yolunu izlediğini düşündüğünü ileri sürmektedir çünkü o, Parmenides’in “Bir”i ile Sokrates’in “İyi”sini özdeşleştirmeyi denemektedir (1988, 8). Tarihsel Sokrates’in öğrettikleriyle ilgili bir kesinlik bulunmamaktadır ama Platon’un eserlerindeki pasajlar Sokrates’in sadece felsefi konuşma meraklısı olmayıp çürütme tekniğini sonuca ulaşmasa da pratik amaçlar için kullandığını göstermektedir.

O halde Kneale-Kneale’e göre “diyalektik” sözcüğünün ilk kesin anlamının metafizikteki “saçmaya indirgeme” olduğu söylenebilmektedir. Ancak Sokratik çürütme, Zenon’un hipotezden çıkarılan sonuçların çelişik olmasına gerek olmayıp yanlış olmasının yeterli olmasına dayanan yönteminden farklıdır. Bu yüzden Sokrates *Menon* diyalogunda, erdem öğretilenirse iyi babaların bunu oğullarına aktarabileceği konusunu ele almaktadır ama ona göre Perikles, Temistokles ve Aristides oğullarını erdemli yapmakta başarılı olamamışlardır. Burada “Erdem öğretilenir.” şeklindeki felsefi tez, empirik sonuçları yanlış olan örnekler gösterilerek tümdengelimsel bir akıl yürütmeyle reddedilmiştir. Platon, *Phaidon* diyalogunun bir pasajında hipotetik yöntemi tartışırken, tüm hipotezlerin çürütülmesinin hipotezin kendisiyle çelişen sonuç çıkarmalarla yapılması gerektiğini savunmaktadır ama Kneale-Kneale diyalogdaki tüm akıl yürütmelerin bu örneğe tam olarak uymadığını düşünmektedir (1988, 9).

Platon, *Devlet*’te “diyalektik”ten başka bir şey anlayarak çürütmeyi de içine alan bir akıl yürütme olarak görmektedir. Ancak ona göre bu yöntem sonuçları itibarıyla ve çoğunlukla olumlu olan bir yöntemdir fakat Kneale-Kneale’e göre bu konuda kesin bir şey söylemek zordur çünkü ilgili pasajlar hayli çelişkilidir (1988, 9). Platon’un bu konudan tam emin olmadığı ve sonuçta da geçtiği bağlamda “diyalektik”ten ne kastettiğini tatminkâr biçimde açıklayamadığı yorumu yapılabilmektedir. Ama daha sonraki çalışmaları olan *Phaedros*, *Philebos*, *Sofist* ve *Politikos*’da “diyalektik” adlandırmasını bölme (*διαίρεσις*, *diayaresis*) ve toplama (*συναγωγή*, *sunagoge*) yöntemi için kullanmıştır.

Platon diyalektik terimini fazlasıyla felsefi bir araştırma yöntemi anlamında, tanım araştırmalarında kullanmıştır. Orta döneminde yapmış olduğu bazı gizemli eklemelerle birlikte varsayımlı çürütme yöntemini kullanırken, sonraki dönemlerinde bölme ve toplama yöntemini kullanmıştır. Aristoteles ise diyalektik sözcüğünün anlamını genelleştirmiş ve zayıflatmıştır. Onun açısından diyalektik, açık olmayan öncüllerden yola çıkarak oluşturulan akıl yürütmelere ait bilimdir. Böylece Kneale-Kneale onun geçerli akıl yürütmeleri de içine alacak şekilde çalışmalarını ilerleterek genelleştirmesinin anlaşılır bir şey olduğunu düşünmektedir (1988, 10).

Yine Kneale-Kneale'e göre Platon'un formel mantığa katkısı sadece diyalektik yöntem olmayıp diyaloglarının izi boyunca mantıksal ilkeleri de ortaya koymaktadır (1988,11). Çünkü felsefi konulardaki akıl yürütmelerinin hemen hemen tümünü bu diyaloglarda ortaya koymuş ve mantığa ait ilkeleri sergilediği önermeleri vasıtasıyla da bunları sağlamlaştırmıştır. Böylece karşısındakinin akıl yürütmesini kuşkulu bulan birisi olursa bu kez ilkelerinin sağlamlığından dolayı akıl yürütmeyi de geçerli kabul edecektir. Kneale-Kneale şöyle bir örnek vermektedir:

A: Platon bir filozoftu bu yüzden düşünceleri anlaşılmalıdır.

B: İnanmıyorum.

A: Tüm filozoflar anlaşılmalıdır." (1988, 11)

İddia edilen düşünceye inanmayan birisi, tümel önermenin ("Tüm filozoflar anlaşılmalıdır") tikel önermeyi ("Platon bir filozoftu") kapsayarak sonuç çıkarmasıyla ("Platon anlaşılmalıdır") önermelerinin doğruluğuna inanmasa da akıl yürütmenin geçerliliğine inanmak zorunda kalacaktır.

Kneale-Kneale Platon'un böylece birçok mantıksal ilkeyi bildirdiğini belirtmektedir. *Devlet*'te yer alan ruhun bağımsız kısımlarına ait kanıtlamanın çelişki yarasını gösteren bir akıl yürütmeye yapıldığını vurgulamakta, ancak Platon'un tüm genel ilkelerinin böyle sağlam olmadığını, *Devlet*'in ilk kitabında bir insanın benzerleriyle aynı doğada olduğuna dair kanıtlamayı bir ilkeyle açığa çıkardığını belirtmiştir (1988, 11). Oysa bunun, bir insanın bir sınıfın üyelerine bazı açılardan benzemesinden yola çıkarak tüm açılardan da benzediği şeklinde çıkarılmış olan yanlış bir sonuç olduğunu iddia etmektedir. Daha önce söylendiği üzere diyalektiğin bu süreçte son olarak Aristoteles'teki negatif olan anlamı olasılıklı öncüllerden sonuçlar çıkarma şeklinde bir kanıtlamaya dönüşmüş olmasıdır. Bu tip akıl yürütmeleri ve hatalar konusunu *Topikler* ve *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de ele alarak incelemiştir.

Eristik/Sofistik akıl yürütmeler

Aristoteles'in karşılaşma (*επιπέσεις*, *entekeisis*) olarak adlandırdığı mahkemelerdeki akıl yürütmelere ait metinler bozuk veya kayıp olduğu için Kneale-Kneale bu tip konulara temkinli yaklaşılması gerektiğini düşünmektedir (Kneale-Kneale, 1988, 12). Aristoteles öncesinde böyle akıl yürütmeler günlük olaylarla ilgili olup Megara ve Stoa Okulları bu yoldan giderek belli bir gelenek oluşturmuşlardır.

Mantıksal düşünmeye doğru ilk adım insanların geçerli akıl yürütmeleri genelleştirmesiyle başlamıştır. Buradan da bütün bir sınıfa ait (tümel) geçerli akıl yürütmelerden geçerli tikel akıl yürütmeler elde etmişlerdir. Böylesine günlük olaylara ait sözel örnekler üzerinden akıl yürütmeler daha kolay belirlenebilmektedir. Örneğin Aristoteles, "Eğer hiçbir B, A değilse, hiçbir A da B değildir." gibi bir mantıksal ilke altında geçerli olan bir akıl yürütme sınıfını toplamıştır. Bu düşünmenin doğal bir yoludur ve yanlış da yönlendirilebilmektedir. Birbirinin aynısı olan iki akıl yürütmeden biri geçerli olurken diğeri olmayabilmektedir. Bu anlamda Kneale-Kneale şu örnekleri vermektedir:

"1. Bu bir kalemdir; bu mavidir; o halde bu mavi bir kalemdir.

2. Bu köpek bir babadır; bu köpek onundur; o halde bu köpek onun babasıdır." (1988, 12)

İlk akıl yürütme geçerlidir ama *Euthydemus*'tan uyarlanan ikincisi hatalıdır çünkü öncülleri tikel durumlar için geçerli olduğundan sonucu hatalı çıkmaktadır.

· Burada geçen "mantıksal ilkeler" aklın ilkeleri veya yasalarından çok akıl yürütmelerde, kanıtlamalardaki düzen, sistematik, uyulması gereken biçimsel kural ve kalıpları, kıyasın biçim ve kipleri anlamındadır.

Yukarıdaki gibi hatalı akıl yürütmeler veya safsatalar geçerli akıl yürütmelere benzerliğiyle yürütülmekte ve yanlış sonuçlanmaktadır ki Aristoteles bu tip akıl yürütmelere *Topikler*'de "sofizm" (yanıltmaca, mugalata) adını vermiş, *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de ise Sofistleri bu tip akıl yürütmeler oluşturarak halk içinde kullanan kişiler olarak betimlemiştir (1988, 12). Örnekteki gibi akıl yürütmeler yanlış görünmekte ve Platon'un da eleştirisine maruz kalmaktadır. *Euthydemus* diyalogunda geçen iki sofist olan *Euthydemus* ve *Dionysodorus* buna benzer paradoksal cümlelerle kanıtlamalar yapmaktadırlar.

Euthydemus'un dışında yanıltmaca ve kullanılışıyla ilgili en iyi kanıt Aristoteles'in ilk mantıksal eserleri olarak kabul edilen *Sofistik Çürütmeler Üzerine* ve *Topikler*'e yapmış olduğu bir ektir. Daha önce değinildiği gibi *Topikler*'de geçerli akıl yürütmelerle oluşturulan tartışmaların kurallarını, *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de ise geçersiz akıl yürütmeleri bulma ve belirleme yollarını vermiştir.

Euthydemus ve *Sofistik Çürütmeler Üzerine* halk içindeki tartışmalara, kurallara uyan ve iyi oluşturulmuş örneklerdir. Genellikle biri soru soran diğeri cevap veren iki kişi bu tartışmada yer almaktadır. Soru soran kişi cevapçının ana tezine yönelerek onu, tezinin sonuçlarının yanlış ya da saçma olduğunu kabul ettirmeye zorlamaktadır. Aristoteles *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de ve *Topikler*'in son kitabında hem soru soran için hem de cevapçı için kurallar ve ipuçları vermektedir. Kneale-Kneale'e göre bu tartışmaların amacı veya konusuyla ilgili veya başkalarının neden bilgilendirildiğiyle ilgili kesin bir cevap yoktur. Platon'da bu yöntem, felsefi araştırma ve salt eğlence amaçlı kullanılmıştır. Diyaloglarında bu yöntem için oluşturduğu örnekleri kullanmıştır ve akıl yürütmenin işleyişinin Aristoteles'in önermiş olduğu kalıplarda oluşu dikkat çekicidir. Buna rağmen Platon *Devlet*'te tartışma yöntemine dikkat çekerek salt eğlence amaçlı kullanılmaması gerektiğini belirtmektedir (1988, 13).

Aristoteles *Topikler*'de işlenen konuların üç amaç için faydalı olduğunu söylemektedir (Kneale-Kneale, eğer Aristoteles'in "karşılaşma"sı ile Platon'un "eğlence"si aynı kabul edilirse iki amaç için faydalıdır, demektedir; (1988, 13): "(...) *Ekzersiz olarak, günlük karşılaşmalarda ve felsefi ilimler için.* (...)") (Aristo, 1952, 7). Kneale-Kneale, bu tip akıl yürütmelerin öncelikle pratik amaçlar için kullanıldığını, *Euthydemus* ve *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'deki mantıksız örneklerin, ya mahkemelerde hatalı akıl yürütmeler oluşturarak muhataplarını çürütmek ya da sağlam bir akıl yürütmeyle jürinin kafasını karıştırmak amaçlı verildiğini belirtmiştir.

Gerçekten de büyük ihtimalle ilk sofistlik akıl yürütmeler pratik bağlamlarda icat edilmişlerdir ve buna eğlence amacı da dâhildir. Böylece sofistlerin sanatı halk arasında popüler olmuştur. Ama bununla uğraşan bazılarının da mantık ilkelerini ve kurallarını keşfetme ve sözel ifadelerden ayırma şeklinde ciddi girişimleri olmuştur. Bir tartışmada gülünç örnekler yoluyla dikkat çekerek mantıksal araştırma yapan birini bunu eğlence amaçlı yaptığını sanarak yanlış yorumlamak mümkündür. Bu nedenle Kneale-Kneale'e göre Platon da *Euthydemus*'u eğlence biçiminde yazarak mantıksal araştırmaya yönelmiş ve yanıltıcı bir teknik kullanmış olabilir, ancak böyle bir şeyi de bilerek yapmış olması mümkün değildir çünkü salt mantık araştırması yapmayı değil ahlaki ve metafizik gerçekleri bulmayı hedeflemiştir (1988, 4). Gerçi mantıksal araştırmaya karşı değildir ve bunun örnekleri *Sofist* ve *Politikos*'da bölme yöntemi uygulanarak verilmiştir. Bu diyaloglar fazlasıyla mantıksal malzeme barındırsa da saf mantıksal bir içeriğe sahip değildirler. Kneale-Kneale, Platonik kökenlere dayanan Peripatetik gelenekte mantığın hiçbir zaman felsefenin bir dalı olmadığını, bir *dunamis* (δύναμις, kapasite yetenek, güç) olarak görüldüğünü ve bir *tekhne* (τέχνη, sanat) olarak öğrenildiğini belirtmektedir (1988, 15).

Aristoteles ele almadan önce de günlük konuşmalarda ortaya çıkan bazı bulmacalar mantıksal açıdan tartışma ihtiyacı doğurmuş ve Sokrates'in öğrencisi Euclides'in kurmuş olduğu Megara Okulu bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla Diogenes Laertius'a göre Megaralılar *eristik* olarak adlandırılan çelişkili sözlerde uzmanlaşmışlardır. *Eristik*, Platon ve Aristoteles'in anlamsız bir yapıda gördüğü akıl yürütmeye verdiği olumsuz bir terimin adıdır. Böylece Kneale-Kneale'e göre Aristoteles'ten sonraki Megaralılar kuşağından olan Diodorus

Kronus (MÖ 284 civarı) ve Philo (MÖ 300 civarı) mantık problemlerini iyi anlamışlardır ancak kendilerini hazırlayan bir ön süreç olduğu için bu sonuç gerçekleşmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Euclides'in, Parmenides'in eserlerinden yararlandığı, akıl yürütmeleri öncüllerinden çok sonuçlarına yönelerek eleştirdiği, Zenon'un saçmaya indirgeme yöntemini öne çıkardığı da bilinmektedir (Kneale-Kneale, 1988, 15-16).

Sonuç

Kneale-Kneale'e göre Aristoteles öncesi düşünürlerin doğruluk ve yanlışlıkla ilgili ciddi ilgilerinin Megara kökenli olma ihtimali yüksek olup amaç sadece *antilegein* (*αντιλέγειν*, çelişik önermeler) elde etmek değil, her ikisi de mantıklı görünen çelişik önerme çiftlerini belirlemek ve böylece tez-antitez ilişkisi içinde *antinomi* dizileri elde etmektir. Buradan da Aristoteles'in *Organon*'undan önce formel mantık konuları üzerine çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Kneale-Kneale sonuçta bunun, Aristoteles'in başarısına ve büyüklüğüne gölge düşürmediğini çünkü *Birinci Analitikler*'in formel mantığa ait ilk sistematik eser konumunda olduğunu belirtmektedir (1988, 16).

Bu durumda mantığın bilim olma serüveni tarihsel bir süreçten geçmiş, önce Aristoteles aracılığıyla temel yapısı oluşturulmuş, sonra diğer mantıkçıların katkısıyla geleneksel yapısını almış, günümüzün çok değerli ve bulanık mantıklarına doğru evrilmiştir. Her durumda mantık zorunlu ve geçerli sonuçlar veren akıl yürütmeleri ele alan bir bilim görünümündedir. Aristoteles'in, *apodeiktik* düşünmenin özel bir formu olan kıyas dışındaki tümdengelmisel akıl yürütmeleri dışlamadığı, büyük bir titizlikle ele alıp incelemiş olduğu ve fakat kesin sonuçlar bilimin arzusu ise, bunun ancak belli bir şekilde olabileceği sonucuna ulaştığı görülmektedir. Özellikle 17. yüzyıl bilim ve felsefesinin baskın bir özelliği olan kesinlik arzusunun, her dönemde bilim adamı ve filozofları cezbediği bir gerçektir. Tümel ve zorunlu açıklamalar bilimin nihai hedefi olduğu için, mantığın Aristoteles eliyle bu hedefe yönelik bir *organon* olarak ortaya konmuş olması ve evrimleşmesi doğal görünmektedir.

Kaynakça

- Aristo (1952). *Organon V, Topikler*. Atademir, H. R. (çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Bochenski, J. M. (1951). *Ancient formal logic*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
- Kneale, W., & Kneale, M. (1988). *The development of logic. (10. ed.)*. Oxford: Clarendon Press.
- Laertios, D. (2007). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*. Şentuna, C. (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mates, B. (1961). *Stoic logic. (2. ed.)*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Windelband, W. (1901). *History of philosophy. (2. ed.)*. Tufts, J. H. (trans). New York: The MacMillan Company.